

دوفصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، سال هشتم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸، صفحات ۳۶۲-۳۳۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۳/۱۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۹/۳۰

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی پروژه ارتقاء کیفی میدان مشق تهران

منوچهر علی نژاد^۱، ابوالفضل پورگنجی^۲، حسین دارابی^۳

چکیده

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی اقدامات توسعه‌ای با هدف شناسایی تأثیرات هرگونه اقدام توسعه‌ای (اعم از سیاست، برنامه و یا پروژه اجرائی) و تعیین دامنه تأثیرات آن صورت می‌گیرد تا متناسب با ماهیت اقدامات توسعه‌ای، اقدامات تعدیلی و جبرانی لازم برای کاهش تأثیرات منفی صورت گیرد. از جمله این اقدامات مداخله‌ای می‌توان به طرح ارتقای کیفی میدان مشق شهری اشاره کرد؛ طرح ساماندهی و ارتقای کیفی میدان مشق تهران از جمله این اقدامات مداخله‌ای است. این طرح توسط سازمان زیباسازی شهر تهران انجام شده و هدف اصلی در این نوشتار است. شناسایی سطوح تأثیرات، انواع پیامدهای احتمالی و اقدامات تعدیلی متناسب با ماهیت تأثیرات، در این مقاله سعی شده تا با استفاده از روش‌های کمی و کیفی، پیامدهای طرح ساماندهی میدان مشق مورد سنجش قرار گیرد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تأثیرات ساماندهی میدان مشق به مقدمه‌ای برای ثبت جهانی این میدان تبدیل شده و زمینه‌ساز تغییرات بنیادی در جهت احیاء هویت واقعی این میدان به مثابه کانون گردشگری گشته است. همچنین نتایج حاصل از این طرح بسته به نوع سناریوهای احتمالی نشان‌دهنده احترام به ماهیت تاریخی این اثر از طریق حفظ اصالت تاریخی در کاربرد نوع مصالح و مواد اولیه بکارگرفته در این طرح است. اجرای این طرح پیامدهای فرهنگی و اجتماعی متعددی داشته که هویت‌بخشی به منطقه ۱۲ تهران در قالب طرح گذر فرهنگی بخشی از این پیامدهاست.

واژگان کلیدی: ارزیابی تأثیر اجتماعی، ساماندهی، میدان مشق، تهران، میداين شهری.

۱- استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه یزد، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه یزد (نویسنده مسئول)

Email:m.alinejad@yazd.ac.ir

Email:pourganji@yahoo.com

Email:darabi2009@gmail.com

۲- عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور مهریز یزد

۳- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه اصفهان

مقدمه و بیان مسئله

بحث ساماندهی میدان مشق با هدف احیاء هویت تاریخی تهران قدیم و حفظ اصالت تاریخی میدان مشق تهران به‌عنوان یک اثر ارزشمند تاریخی در سه بخش پیاده‌راه‌سازی معابر میدان، نورپردازی و دکوراسیون داخلی صورت گرفته است. در این مقاله تلاش شده تا تأثیرات اجتماعی و فرهنگی (اتاف) ساماندهی میدان مشق شناسایی و تبیین گردد. در واقع هدف اصلی در این تحقیق، متناسب با اهداف مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی، شناسایی پیامدهای مثبت و منفی، کوتاه‌مدت و بلندمدت و انباشتی ناشی از ساماندهی میدان مشق هست که اجتماعی و فرهنگی بوده، و می‌توان با شناسایی این پیامدها، سیاست‌های جبرانی، تعدیلی و تقویتی متناسب با نوع تأثیرات ارائه نمود.

ارزیابی تأثیر اجتماعی در دهه ۱۹۷۰ تنها در بعد محیط زیستی مطرح بوده است ولی امروزه ارزیابی تأثیر اجتماعی دربرگیرنده فرایندهای اجتماعی شناسایی و مدیریت ابعاد اجتماعی اقدامات توسعه‌ای است (Vancley, 2015: 5). ارزیابی تأثیرات اقدامات توسعه‌ای بخشی از سیاست جهانی توسعه در کشورهای پیشرفته است تا با جهت‌گیری اجتماعی و فرهنگی به مداخلات فنی و مهندسی شده صبغه انسانی ببخشند؛ مداخلاتی که از دیرباز در سیاست‌ها و الگوهای توسعه‌ای کشورها توسط دولت‌ها، از بالا به پایین، مهندسی شده و ابزاری بوده است. در واقع مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی و فرهنگی دلالت بر یک نوع بینش جامعه‌شناختی است که با اتخاذ رویکرد انتقادی از منافع گروه‌های حاشیه‌ای، آسیب‌پذیر و خاموش جامعه دفاع می‌کند (فاضلی، ۱۳۸۹: ۲۱۹). ارزیابی تأثیر اجتماعی و فرهنگی با ارزشیابی تأثیرات نیز مرتبط بوده و سعی دارد ضمن شناسایی پیامدهای مثبت و منفی پروژه‌ها، میزان تحقق‌پذیری اهداف آنها را برآورده کند. در کل باید گفت که در مطالعات ارزیابی، با توجه به بسترهای اجتماعی جامعه هدف، منافع گروه‌های ذی‌نفع و دامنه تأثیرات پروژه، نوع رهیافت و سیاست غالب در اجرای طرح‌ها، انواع و شدت پیامدهای احتمالی از این سیاست‌ها را تعیین می‌کند (علی‌نژاد، ۱۳۹۲: ۱۰۳).

امروزه رویکرد پیوست اجتماعی و فرهنگی در ایران بتدریج درحال تثبیت و نهادینه شدن هست؛ نهادها، سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی با آگاهی از اهمیت آن، سعی در

گنجاندن مطالعات پیوست اجتماعی و فرهنگی در سیاست‌ها، برنامه‌ها و اقدامات اجرایی خود هستند. این سیاست (پیوست اجتماعی و فرهنگی) به یک رهیافت علمی-عملی در سیاست‌گذاری‌های عمومی و اجرایی تبدیل می‌شود.

پر واضح است که گستره مفهومی ارزیابی تأثیر وسیع بوده و تعاریف مختلفی از آن وجود دارد. هنک بکر (۱۹۹۰) ابتدا ارزیابی تأثیر را «فرایند شناسایی تأثیرات آتی یک فعالیت جاری یا پیشنهاد شده» تعریف می‌کند و به تبع آن، ارزیابی تأثیر اجتماعی را یکی از زیرشاخه‌های «ارزیابی تأثیر» و فرایند شناسایی تأثیرات آتی یک فعالیت جاری یا پیشنهاد شده بر افراد، سازمان‌ها و نظام‌های اجتماعی کلان می‌داند (فاضلی، ۱۳۹۱: ۸۰-۷۹). بر این اساس ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی به دنبال شناسایی پیامدهای و تأثیرات احتمالی اقدامات توسعه‌ای هستند که در قالب یک پروژه عمرانی تعریف و اجرایی می‌شوند. به عبارتی ارزیابی تأثیر اجتماعی برآورد واقع‌گرایانه‌ای از پیامدهای اجتماعی احتمالی به عمل آورده و پیشنهاداتی برای جایگزینی پروژه و سنجه‌های تعدیل احتمالی ارائه می‌دهد (برج، ۱۳۸۹: ۲۷). از نظر بک و ونکلی، برآورد تأثیر اجتماعی فرآیند تحلیل (پیش‌بینی، برآورد، بازاندیشی) و مدیریت عواقب خواسته و ناخواسته مداخلات برنامه‌ریزی‌شده (سیاست‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها و پروژه‌ها) برای محیط انسانی و فرآیند تغییر اجتماعی ناشی از این مداخلات است به نحوی که محیط انسانی و زیستی-فیزیکی پایدارتر و عادلانه‌تر پدید آید (بکر و ونکلی، ۱۳۸۸: ۱۳).

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی از آن‌رو حائز اهمیت است که هر برنامه و اقدام توسعه‌ای و از جمله پروژه ساماندهی میدان مشق تهران، تأثیراتی مثبت و یا منفی بر جامعه هدف و اجتماعات پیرامونی خود برجای می‌گذارد. بی‌توجهی به این موضوعات می‌تواند منجر به بروز پیامدهای نامطلوب اجتماعی شود. لذا همین امر نیاز به انجام مطالعات اتاف^۱ را در پروژه یاد شده را ضروری می‌سازد. در این نگارش سعی شده تا تأثیرات مثبت و منفی ناشی از اجرای این اقدام شناسایی و با ارائه راهکارهای تعدیلی زمینه را برای کاهش پیامدهای منفی و تقویت پیامدهای مثبت اجتماعی و فرهنگی فراهم شود. سؤالاتی که در

این مقاله به آنها پرداخته شده عبارتند از اینکه پیامدهای اجتماعی و فرهنگی ساماندهی میدان مشق کدامند؟ ماهیت، دامنه، انواع و ابعاد این پیامدها به چه صورت بوده، سناریوهای احتمالی ناشی از پیامدها کدامند؟ و مجموعه اقدامات تعدیلی و جبرانی آن چیستند؟ مجموعه سوالاتی کدامند.

معرفی اقدام مداخله‌ای

میدان مشق، که امروزه در ضلع غربی میدان امام خمینی(ره)(توپخانه سابق) واقع شده شامل مجموعه‌ای از موزه‌های پست و تلگراف و تلفن، موزه عترت، موزه سکه، موزه ایران باستان، کتابخانه ملک‌الملک، دانشکده هنر، ساختمان وزارت امور خارجه و غیره هست. این میدان در ابتدا با هدف آموزش، تمرین و رژه نظامیان، در سال ۱۲۱۲ ه.ش در دوره فتحعلی شاه قاجار بنیاد گذاشته شد. وجه تسمیه آن، به دلیل سابقه مشق و آموزش نظامیان بوده است (محمدحسن، ۱۳۸۷: ۲۲۶). این میدان از گذشته تا بحال تغییرات زیادی را در خود دیده است. امروزه میدان مشق بیشتر با ابنیه و بناهای تاریخی و فرهنگی شناخته می‌شود تا با کارکرد سابق و نظامی آن. در واقع امروزه هیچ تصویری از دوره قاجاری و ناصری آن در دست نبوده و اغلب ابنیه و نماهای دوره پهلوی آن معرف هویت تاریخی و میراث فرهنگی شهر محسوب می‌شود. این ابنیه‌ها شامل: ساختمان وزارت امور خارجه، ساختمان اداره پست، ساختمان موزه ایران باستان، ساختمان کتابخانه ملی و غیره می‌باشد. سازمان زیباسازی شهرداری تهران با همکاری شهرداری منطقه ۱۲، وزارت امور خارجه و سایر سازمان‌های ذی‌ربط، ساماندهی این میدان تاریخی را در دستور کار خود قرار داده است، به طوری که در قالب این پروژه، فعالیت‌ها و اقداماتی مانند پیاده‌راه‌سازی خیابان یارجانی، پیاده‌راه‌سازی خیابان کوشک مصری، اجرای میلمان شهری میدان مشق، مرمت سردر باغ ملی، مرمت دروازه‌های ورودی میدان مشق، نورپردازی، مرمت جداره قزاقخانه، احداث آتش‌نشانی و غیره مورد توجه قرار گرفته است. این مجموعه اقدامات با هدف بازسازی، مرمت و یکسان‌سازی فضای میدان مشق از طریق ساماندهی و همچنین احیای هویت تاریخی شهر و ارتقای کیفیت زندگی در بافت تاریخی تهران با محوریت حفظ اصالت اثر در میدان مشق صورت گرفته است.

جدول شماره (۱) سطوح تأثیرات پروژه

جدول سطوح تأثیر	سطوح تأثیر اتاف	سطوح تأثیر کالبدی-فضایی
سطح کلان	فراگیر	منطقه ۱۲ و مناطق مجاور
سطح میانی	بالفصل	ناحیه ۱ و ۲
سطح خرد	مداخله‌ای	ناحیه ۱، محله باغ ملی و میدان مشق

دامنه جغرافیایی و انسانی طرح اتاف به صورت فراگیر

دامنه جغرافیایی و انسانی طرح اتاف پروژه ساماندهی میدان مشق به صورت فراگیر در سطح کلان منطقه ۱۲ شهرداری تهران می‌باشد. منطقه ۱۲ با مساحت بالغ بر ۱۶/۹۱ کیلومتر مربع، با ۶ ناحیه و ۱۳ محله رسمی، دارای ۹۱۰۰۰ خانوار و ۳۶۵۰۰۰ جمعیت ساکن می‌باشد. این منطقه از شمال به خیابان انقلاب، میدان فردوسی، پیچ شمیران، لاله زار، پل چوبی، از غرب به خیابان حافظ و خیابان وحدت اسلامی، میدان وحدت اسلامی، چهارراه وحدت اسلامی و از جنوب به خیابان شوش با نقاط عطف خیابان جهان پهلوان تختی، یخچال و میدان غار و از شرق، به خیابان ۱۷ شهریور، خیابان مجاهدین و اتوبان شهید محلاتی ختم می‌شود که تداعی تهران قدیم را در اذهان متبادر می‌کند.

به لحاظ تاریخی عده‌ای بر این باورند که تهران قدیم امروزه در محدوده منطقه ۱۲ بوده و ساختمان‌ها و مراکز با ارزش موجود در این منطقه، هویت اصلی تهران را تشکیل می‌دهد (پولادوند، ۱۳۸۹: ۴۰) در واقع منطقه ۱۲ با وسعتی بیش از ۱۶ هکتار بیش از ۷۰ درصد تهران دوره ناصری را پوشش داده و دربرگیرنده بزرگ‌ترین مرکز تاریخی ایران می‌باشد. برخی از این مراکز قدیمی و تاریخی که حدود یک چهارم منطقه دوازده را پوشش داده بیش از چهارصد سال و برخی از آنها بیش از صد الی دویست سال قدمت دارند (پولادوند، ۱۳۸۹: ۴۰-۴۱). لذا نگهداری و حفظ این آثار نقش بسیار کلیدی در حفظ، احیاء و ساماندهی هویت تاریخی و حفظ اصالت اثر در منطقه دارد. با عطف به پیشینه تاریخی منطقه ۱۲ دامنه جغرافیایی و انسانی میدان مشق نیز شامل کل تهران بوده و به دلیل مرکزیت منطقه ۱۲ و مشرف بودن به بازار، مجلس شورای اسلامی و سایر مراکز فرهنگی دارای تراکم بیشتر و

جمعیت شناور و ثابت بالا بوده و براین اساس دامنه تأثیر پروژه می‌تواند پوشش‌دهنده جمعیتی باشد که نماینده کل تهران هست.

اما علی‌رغم آنچه گفته شد منطقه ۱۲ به لحاظ شهری طی سه دهه اخیر با کاهش ۲۵ درصدی جمعیت (سال پایه ۱۳۵۹) مواجه بوده، بسیاری از بافت‌ها و ابنیه ارزشمند متروکه شده، و در طول روز با فعالیت‌های اقتصادی، تجاری، اداری بسیار گسترده، ترافیک زیاد، آلودگی، ازدحام و در شب با ناامنی و فضاهای بی‌دفاع روبروست. سرانه فضای سبز نسبت به جمعیت ثابت ۵ متر مربع و با پراکنش نامطلوبی روبروست، مطلوبیت سکوتی در منطقه به شدت کاهش یافته است به طوری که طی سال‌های ۱۳۵۹-۱۳۸۵ حدود صد هزار نفر از جمعیت منطقه مهاجرت کرده‌اند و پایین‌ترین قیمت زمین را طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۶ در بین مناطق ۲۲ گانه تهران داشته است. رسوب فعالیت‌های ناسازگار و جایگزینی فعالیت‌های ناسازگار به جای فعالیت‌های سازگار و دومین منطقه به لحاظ فعالیت‌های کارگاهی و صنعتی، پهنه عمومی منطقه را دشوارتر و با محدودیت‌های اساسی مواجه ساخته است (قبیته، ۱۳۹۰: ۴۲).

مرزها و دامنه جغرافیایی و انسانی طرح اتاف در سطح میانی (بلافاصل)

دامنه جغرافیایی و انسانی طرح اتاف در سطح میانی، (بلافاصل) شامل منطقه ۱۲ شهر تهران به ویژه ناحیه ۲ می‌باشد. ناحیه ۲ دارای جمعیتی بالغ بر بیست و شش هزار و پانصد نفر می‌باشد. این ناحیه دارای بافت تاریخی، فرهنگی و مذهبی دوره صفوی نیز می‌باشد. اگر به نقشه‌های دو قرن پیش تهران توجه شود، مشخص خواهد شد محدوده تهران قدیم تا سال ۱۳۰۰ در ناحیه دو خلاصه شده است و گوشه و کنار ابنیه تاریخی و اماکن دارای جاذبه‌های توریستی نظیر؛ کاخ گلستان، شمس‌العماره، موزه پست، پارک شهر، کوچه مروی، خیابان ناصر خسرو، مدرسه دارالفنون، امامزاده یحیی، امامزاده روح‌اله و نوراله، و اماکن دولتی و حکومتی نظیر وزارت خانه اقتصاد و دارایی، وزارت خانه دادگستری، دادگستری تهران، دیوان عدالت اداری، شورای اسلامی شهر تهران، شهرداری تهران، دادگاه‌های تجدیدنظر، دادسرای ناحیه ۱۴۲، برق منطقه خیام، آب و فاضلاب منطقه ۴، پست منطقه ۱۱ و شرکت

مخابرات ایران که همه روزه مورد رجوع جمعیت کثیری از شهروندان تهران و کشور به این ناحیه می‌باشد.

وجود پایانه اصلی متروی امام خمینی، ایستگاه متروی خیام با جابجایی جمعیت ۴۰۰۰۰ نفری مسافر به صورت روزانه و ایستگاه پر تراکم و ترمینال پر از ازدحام اتوبوسرانی فیاض بخش قورخانه باعث تردد جمعیت پرشماری از شهروندان از سطح شهر تا مرکز شهر شده است.

مرزهای جغرافیایی و انسانی طرح در سطح خرد، شامل ناحیه ۱، محله فردوسی و میدان مشق (مداخله)

حیطه نفوذ اصلی و مداخله‌ای طرح سامانده و ارتقاء میدان مشق واقع در محدوده میدان مشق سابق و خیابان‌های کوشک مصری، ملل متحد و یارجانی است. علاوه بر خیابان‌ها این اقدام با ابنیه و نماهای موجود در میدان مشق سابق مرتبط بوده و شامل ساختمان وزارت امور خارجه، سردر باغ ملی و سایر ابنیه پیرامون آن است.

محدوده دقیق میدان مشق، که زمانی محل آموزش و مشق نظامیان بوده، در منطقه ۱۲، ناحیه ۱ و محله فردوسی واقع شده که از شمال به خیابان سرهنگ سخایی (خیابان سوم اسفند سابق) و از جنوب خیابان امام خمینی (ره) (خیابان باغ‌شاه، سپه و مریض‌خانه سابق)، از شرق به خیابان فردوسی و از غرب به خیابان تیر را شامل می‌شود.

در محوطه داخلی میدان مشق بناهای متعددی واقع شده که بخشی از هویت تاریخی میدان را تشکیل داده و اغلب شامل بناهای اداری و سازمانی بوده است این بناها، که بخشی از تجربه معماری دوره‌های مختلف قاجاریه و پهلوی را دربرمی‌گیرد، شامل اداره پست (موزه پست و مخابرات)، سردر باغ ملی، ساختمان شماره ۳ وزارت امور خارجه (شرکت نفت ایران و انگلیس سابق)، موزه ۱۳ آبان، موزه ایران باستان، کتابخانه ملی، موزه آبگینه، کاخ شهربانی، کاخ وزارت امور خارجه، اداره ثبت اسناد و املاک، مرکز قزاق‌خانه (سازمان تأمین خدمات درمانی نیروهای مسلح فعلی)، ساختمان شماره ۷ وزارت امور خارجه (باشگاه افسران

سابق)، بنای وزارت جنگ سابق (بیمه بازنشستگی نیروهای مسلح فعلی)، ساختمان هنرستان دختران یا مدرسه کودکان بی‌سرپرست می‌باشد.

توصیف کاربری‌های اقدام، سازمان، گروه‌ها، افراد درگیر و مرتبط با اقدام

طرح ساماندهی میدان مشق و تبدیل آن به قطب تاریخی - فرهنگی تهران در قالب طرح گسترش موزه ملی، سال ۱۳۸۲ به تصویب هیات دولت رسید و بلافاصله طرح مطالعاتی آن توسط کارشناسان سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری تهیه و تقدیم دولت شد. در سال ۱۳۸۲ طرحی تهیه و در هیأت دولت مصوب شد که براساس آن تمام ساختمان‌های موجود در میدان مشق اعم از دولتی و غیردولتی که کاربری موزه‌ای ندارند به موزه ملی واگذار و به موزه تبدیل شوند. البته مطالعات کامل این پروژه در سال ۱۳۸۳ تهیه و به هیأت دولت تقدیم شد. تا اینکه سازمان زیباسازی شهر تهران، با همکاری شهرداری منطقه ساماندهی پروژه ساماندهی این میدان تاریخی را در دستور کار خود قرار دادند. به طوریکه در قالب این پروژه، فعالیت‌ها و اقداماتی مانند پیاده راه‌سازی خیابان یارچانی، پیاده راه‌سازی خیابان کوشک مصری، اجرای مبلمان شهری میدان مشق، مرمت سردر باغ ملی، مرمت دروازه‌های ورودی میدان مشق، نورپردازی، مرمت جداره قزاقخانه و احداث آتش نشانی) مورد توجه قرار گرفته است. این مجموعه اقدامات با هدف بازسازی، مرمت و یکسان‌سازی فضای شهری میدان مشق از طریق ساماندهی و همچنین احیای هویت تاریخی شهر و ارتقای کیفیت زندگی در بافت تاریخی تهران با محوریت حفظ اصالت اثر در میدان مشق صورت گرفته است. همچنین در طرح کاربری مناسب برای پروژه ارتقای کیفی میدان مشق، غیر از سازمان زیباسازی شهر تهران و شهرداری منطقه ۱۲، سازمان‌های مختلفی در مراحل مختلف طرح مشارکت دارند. برخی از این سازمان‌های مرتبط عبارتند از: سازمان گردشگری و صنایع دستی، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، کتابخانه ملی، موزه ایران باستان، اداره کل ثبت اسناد و املاک و سازمان پارک‌ها و فضای سبز.

فضای شهری به مثابه فضای عمومی

فضای عمومی^۱ فضای باز و در دسترس عموم است که مردم برای انجام فعالیت‌های فردی و جمعی به آنجا می‌روند. در تعریف فضای عمومی از منظر برنامه‌ریزان شهری و جامعه‌شناسان تفاوت‌هایی وجود دارد. از منظر برنامه‌ریزان شهری همه فضاهای باز و در دسترس عموم نظیر خیابان و بازار و ... از جمله فضاهای عمومی شهری تلقی می‌شوند. صرف‌نظر از اینکه در این فضاها چه روی می‌دهد. اما از منظر اجتماعی تنها آن دسته از فضاهای باز شهری که "کنش جمعی" در آن‌ها رخ می‌دهد یا اثرات اجتماعی قابل توجهی دارند، از جمله استراحت و تمدید قوا، معاشرت و تعامل اجتماعی یا خبرگیری و اطلاع‌رسانی در زمره فضاهای عمومی بالفعل تلقی می‌شوند. به این اعتبار، بسیاری از فضاهای باز شهری تنها به صورت بالقوه فضای عمومی محسوب می‌شوند (خاتم، ۱۳۸۴: ۱۱). به عبارت دیگر، تا زمانی که روحیه دموکراتیک و مدنی در نظام فعالیت‌ها و آمیختگی روابط انسانی در فضاهای شهری تبلور نیابد و مردم فرصتی برای بیان خویش در فضا نیابند هنوز فضای عمومی خلق نشده است. فضاهای عمومی به فضایی اطلاق می‌شود که دسترسی به آن برای همه اعضای جامعه امکان‌پذیر است اما فرد در انجام اعمالش در آن آزاد نیست و هنجارها و قوانین بر رفتار وی نظارت دارند. در این فضاها آزادی افراد و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی مورد احترام می‌باشد. در فضاهای عمومی افراد با یکدیگر ارتباط می‌یابند و می‌توانند در امور اجتماعی و فرهنگی مشارکت داشته باشند. فضاهای عمومی در شهرها دارای پیام‌هایی هستند. این پیام‌ها در ترتیبی که ساختمان‌ها با هم مجتمع شده‌اند، در فضاهای آنان و خصوصاً در علائمی که نشان می‌دهند، انتقال می‌یابند، حتی اگر بناهای تعریف شده در آن وجود نداشته باشد (ایرانمنش، ۱۳۸۲: ۵۸). فضای عمومی به تمامی فضاها، مکان‌ها و تجمع‌گاه‌های موجود در یک فضای اجتماعی اطلاق می‌شود که بدون تعلق به بخش خصوصی و یا دولتی در اختیار تمام ساکنان شهر به منظور گفت و گوی عاری از هرگونه تسلط ایدئولوژیکی و انگاره‌های سیاسی قرار می‌گیرد. این فضاها جاهائی هستند که شهروندان و بازدیدکنندگان می‌توانند با محدودیتی کمتر نسبت به دیگر فضاها، وارد آن

شوند. فضای عمومی، محل عمومی و جایی است که مردم فعالیت‌های تشریفاتی و عملکردی را که موجب تقویت همبستگی می‌شود، انجام می‌دهند (مدنی‌پور، ۱۳۸۲). فضای عمومی شهر فضایی است که تحت کنترل فرد یا حکومت و سازمان‌های دولتی نیست. فضایی است که برحسب نیاز شهروندان پدید می‌آید و از این رو بر روی عامه مردم گشوده است. این فضا فضایی است برای سیاست، مذهب، داد و ستد و ورزش و فضایی است برای هم زیستی مسالمت‌آمیز و برخوردهای غیرشخصی. فضای عمومی تحقق‌بخش ایده عرصه عمومی (حوزه عمومی) است، اما تمام آن نیست (حسام، ۱۳۸۰: ۱۳).

کیفیت محیطی

کمیسیون طراحی ولز^۱ چنین بیان می‌کند که کیفیت نباید تنها به‌عنوان سیمای ظاهری و نمای بیرونی ساختمان‌ها در نظر گرفته شود. کیفیت باید در برگیرنده تناسب اهداف، فعالیت‌های محیطی، پایداری اقتصادی و اجتماعی، پاسخگویی به نیاز کاربران و اهداف و آرمان‌های اجتماعات ملی و محلی باشد (Cowan, 2005: 317). به‌طور کلی کیفیت عملکردی در شش بخش مطالعه خواهد شد که عبارتند از:

نفوذپذیری: نفوذپذیری یعنی قابل دسترس بودن. نفوذپذیری کیفیتی است که با آن امکان دسترسی به نقاط مختلف فراهم می‌شود. دسترسی می‌تواند کالبدی، بصری یا اجتماعی باشد.

تنوع: این کیفیت به معنای وجود تنوع عملکردی، تنوع فرم‌ها، تنوع اشخاص و گروه‌های اجتماعی در مکان‌های شهری است (Bentley, 1985). این کیفیت را می‌توان با اختلاط مرتبط دانست. به‌طوری که اختلاط کاربری‌ها و اختلاط مردم و گروه‌های اجتماعی باعث تنوع محیط می‌گردد.

ایمنی و امنیت: این کیفیت به حفاظت خود، خانواده، دوستان و اموال یک فرد مربوط می‌شود. کمبود ایمنی به معنای خطر و ترس از قربانی شدن بوده و ممکن است استفاده از فضای عمومی و خلق محیط مصنوع موفق را مورد تهدید قرار می‌دهد (Carmona, 2003).

(2003). با این کیفیت فضا باید مانع از آسیب‌های اجتماعی یا آسیب‌های حاصل از سوانح باشد. این کیفیت غالباً در ابعاد اجتماعی محیط شهری مطرح است.

انعطاف‌پذیری: این کیفیت به مفهوم توانایی و قدرت فضا در پذیرفتن عملکردها و فعالیت‌های گوناگون در خود است (Bently, 1985). این کیفیت با عناوین تبدیل‌پذیری و تطبیق‌پذیری هم نامیده شده است.

فراگیری: این کیفیت به معنای آن است که فضا قابلیت پذیرش همه گروه‌های سنی و جنسی و انواع توانایی‌های جسمی را داشته باشد. عدالت، دموکراسی و فضایی برای همه کیفیات نیز در ارتباط با این کیفیت مطرح است.

سرزندگی: این کیفیت می‌تواند در قالب سرزندگی اقتصادی، جذابیت طبقات همکف خیابان‌ها، سرزندگی حرکت پیاده‌ها، حس شهریت در مراکز شهری، فعالیت‌های قابل رؤیت و تجمع فعالیت‌های خرده فروشی تأمین شود.

میدان سنتی شهری

در فرهنگ ایرانی فضاهای باز و وسیعی که دارای محدوده‌ای محصور یا کمابیش معین باشد و در کنار راه‌ها یا در محل تقاطع آنها قرار داشته و دارای کارکرد ارتباطی، اجتماعی، ورزشی، نظامی و یا ترکیبی از آنها باشد میدان می‌گویند (سلطان‌زاده، ۱۳۸۵: ۸۲)، (دانش، طیبی، ۱۳۹۰: ۷۷). میدان، فضا و یا مکانی است در ابعاد منظم و یا نامنظم که گاهی به نام فعالیت خاصی شناخته می‌شود مانند میدان مشق و یا میدان تره‌بار. میادین محلی برای انجام مراسم نظامی و قدرت‌نمایی حکومت‌های وقت بوده و ضمن فراهم کردن اسباب سرگرمی برای پادشاهان و اهالی شهر، عرصه تبادل اطلاعات، تعامل و گردهم‌آیی افراد در قالب مراسم‌ها و عزاداری‌ها بوده است. میدان به مثابه فضا مکان آمد و شد گذشته، حال و آینده است. این فضا شامل چهار عنصر انسان، کالبد، تعامل انسان و کالبد و زمان است (حبیبی، مقصودی، ۱۳۹۰: ۷۵).

میدان‌ها بر حسب عملکرد و کارکرد وسعت مختلفی دارند. میدانی نظیر میدان مشق با کارکرد نظامی بسیار بزرگ، میدانی حکومتی نسبتاً بزرگ و میدانی تجاری بزرگ هستند که میدان امام خمینی (توبخانه)، مشق و ارگ از جمله این میدانی قدیمی و بزرگ هستند (امیرخانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۸).

روش‌شناسی

تحقیق ارزیابی اجتماعی بنا به ماهیتی که دارد، محدود به استفاده از تنها یک روش خاص نیست، بلکه برحسب نیاز همزمان از روش‌ها و تکنیک‌های مختلفی متناسب با هر مرحله از پژوهش استفاده می‌گردد. لذا در این پژوهش همزمان از روش‌های کمی و کیفی به صورت مثلث‌بندی^۱ استفاده شده است. در اصل بر اساس منطق حاکم بر مثلث‌بندی، سعی شده هم از مطالعات اسنادی، هم از روش‌های کمی چون پیمایش و تکنیک پرسشنامه و هم از روش‌های کیفی همچون مشاهده، مصاحبه و تحلیل سناریو استفاده شود.

جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کلیه افرادی است که به نوعی متأثر از پروژه یاد شده می‌باشند و یا اطلاعات مفیدی در این زمینه در اختیار دارند. بر این اساس جامعه آماری پژوهش حاضر در بخش میدانی را می‌توان به شرح ذیل برشمرد: الف) محلات همجوار پروژه همچنین کسبه محل واقع در منطقه ۱۲ و ب) مدیران و کارشناسان ذیربط در سازمان زیباسازی شهر تهران، رؤسا و یا کارشناسان سازمان‌ها و ادارت ذیربط و کلیه افراد مطلع و صاحب‌نظر.

در خصوص حجم نمونه در بخش مصاحبه حدود ۳۰ نفر از مطلعین کلیدی، مسئولان سازمان زیباسازی، پیمانکار، کسبه و عابریین انتخاب شدند و در بخش کمی که با شیوه پیمایش، که با تکنیک پرسشنامه انجام شده است، از سکنه محل ۲۰۰ پرسشنامه و از مغازه‌داران و کسبه محل نیز ۱۰۰ پرسشنامه انجام شده است. این پرسشنامه انتخاب شد. این حجم نمونه به این دلیل انتخاب شده که دامنه تأثیر پروژه در سطح منطقه ۱۲، ناحیه یک بوده و دامنه تأثیر آن اغلب محدود به حوزه مداخله آن است تا حوزه بلافصل یا فراگیر آن.

1- Triangulation

روش نمونه‌گیری در این کار به صورت تصادفی سیستماتیک بوده است. یعنی ضمن برآوردی از حجم نمونه در محل به تکمیل پرسشنامه به صورت تصادفی پرداخته شده است.

جدول شماره ۲: مشخصات روش شناختی اجرای طرح

مراحل	روش‌ها	تکنیک/ابزارها	سطح تحلیل		
			کنش	فرد	نظام
اکتشافی	کیفی	مشاهده، مصاحبه و ...	*	*	*
گردآوری داده	کمی و کیفی	مصاحبه، مشاهده، پرسشنامه، اسنادی	*	*	*
دامنه یابی	کیفی	مشاهده، مصاحبه	*	*	*
برآورد	کمی و کیفی	تحلیل سناریو، مصاحبه	*		

شاخص‌های ارزیابی تأثیر اجتماعی

در بحث ارزیابی تأثیر اجتماعی سعی می‌شود معیارهای به عنوان مبنا مورد توجه قرار گیرد که برخی از آنها عبارتند از:

- تأثیراتی که احتمال وقوع‌شان و گستره تأثیرات‌شان زیاد است.
 - تأثیراتی که بر آسیب‌پذیرترین گروه‌های وارد میشود اولویت‌دار است.
 - تأثیراتی که دوره زمانی طولانی ماندگار هستند اولویت دارند.
 - تأثیراتی که می‌توانند تأثیرات و انباشت بیشتری را سبب شوند اولویت دارند.
 - تأثیرات با عواقب امنیتی و چالش‌زا برای سیاست کلی اولویت دارد.
 - تأثیراتی که احساسات اجتماعی را خدشه‌دار می‌کند اهمیت بیشتری دارد.
 - تأثیراتی که هزینه‌های اقتصادی بیشتری را به اجتماع تحمیل می‌کند اولویت دارد.
 - تأثیراتی که سطح بروز آنها در دو حالت عدم اقدام و اقدام بیش از حد است اهمیت دارد.
- (فاضلی، ۱۳۹۱: ۲۲۳).

تعیین قلمرو دامنه اجتماعی تأثیر^۱

دامنه‌یابی در اصل مشتمل بر شناسایی منطقه جغرافیایی اعم از جغرافیای انسانی و محیطی متأثر از اقدام توسعه‌ای؛ شناسایی متغیرها و مقولاتی که با تأثیرات اقدام مرتبط هستند و تعیین اولیه نفع برندگان و زیان‌کنندگان از یک اقدام توسعه‌ای است.

تأثیرات (یا اثرات و پیامدهای) اجتماعی هر اقدام به‌طور کلی به تغییراتی اشاره دارد که یک اقدام پیشنهادی در سطح اجتماعی یا فردی به بار می‌آورد و شیوه زندگی، کار، بازی و روابط افراد با یکدیگر، نحوه برآوردن نیازهایشان و به‌طور کلی شیوه انطباق‌شان به‌عنوان اعضای یک جامعه را تغییر می‌دهد. ارزیابی تأثیرات اجتماعی به افراد، اجتماعات و همچنین دولت و بخش خصوصی کمک می‌کند تا تأثیرات اجتماعی احتمالی پروژه‌ها و تغییر سیاست‌ها را بر جمعیت‌های انسانی درک کرده و قادر به پیش‌بینی آنها باشیم. اتاف به عنوان بخشی از فرآیند برنامه‌ریزی انجام می‌شود و از این رو برنامه‌ریز و حامی پروژه را از احتمال وقوع تأثیرات اجتماعی آگاه می‌کند. تأثیرات اجتماعی - نیز همانند تأثیر بیولوژیکی، فیزیکی یا اقتصادی - باید مورد توجه و اندازه‌گیری واقع شوند تا درک شده و با جمعیت متأثر و تصمیم‌گیرندگان در میان گذارده شوند. ارزیابی تأثیر اجتماعی برآورد واقع‌گرایانه‌ای از پیامدهای اجتماعی احتمالی به‌عمل آورده و پیشنهاداتی برای جایگزینی پروژه و سنجه‌های تعدیل احتمالی ارائه می‌دهد (برج، ۱۳۸۹: ۲۷).

دامنه تأثیرات ساماندهی میدان مشق به صورت تأثیرات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، زیباشناختی و گردشگری مشخص می‌شود. در واقع در صورت عملی و اجرایی شدن طرح ساماندهی میدان مشق، تأثیرات آن در ابعاد مختلف با شدت و ضعف و به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم بروز خواهد کرد؛ تأثیراتی که در نهایت به بهبود کیفیت محیطی و کیفیت زندگی جامعه هدف خواهد انجامید.

با توجه به ماهیت فرهنگی طرح و چشم‌انداز آتی آن در پیوستن به طرح جامع فرهنگی و همچنین ثبت در میراث جهانی، تأثیرات طرح مذکور اغلب به‌صورت بلندمدت و مطلوب

خواهد بود، اما علی‌رغم تأثیرات مطلوب و خواسته آن، به جهت تنوع در تأثیرات و وجود عوامل و متغیرهای درگیر در منطقه و ناحیه، شدت تأثیرات مشروط به هماهنگی طرح با کلیت اقدامات فرهنگی منطقه و غلبه وجوه مثبت بر جنبه‌های منفی و تخریبی آن خواهد بود. به عبارت دیگر منطقه ۱۲ تهران با توجه به قدمت زیاد، مرکزیت بازار، شلوغی و تراکم بالا با عوامل فرساینده و تخریبی فراوانی روبروست که ممکن است چهره عمومی منطقه را با مشکل روبرو کند ولی در طرف دیگر به دلیل وجود ابنیه تاریخی و سیاست میراث فرهنگی و شهرداری در احیاء، ساماندهی و هویت‌بخشی به آن ممکن است آثار و پیامدهای مطلوب آن بیشتر از آثار و پیامدهای ناخواسته آن باشد.

جدول شماره ۳: ذی‌نفعان طرح به تفکیک پیامدهای احتمالی

ذی‌نفعان طرح (به تفکیک افراد، نهادها و بنیادهای اجتماعی)		
ساکنان منطقه ۱۲ و محلات و نواحی آن و احساس تعلق محله‌ای، تسهیل در تردد، افزایش امنیت و نشاط جمعیت ثابت	پیامدهای احتمالی (با توجه وضعیت موجود و مطلوب)	
کسبه، مراجعان بازار و جمعیت شناور	و سرزندگی ناشی از اجرای طرح	
گردشگران و مخاطبان خاص نظیر دانشجویان هنر و فرهنگیان	افزایش فضای کسب و کار ناشی از تغییر چشم‌انداز عمومی منطقه و اقبال عمومی به منطقه	برندگان در سطح فردی
راندگان	الگوگیری از سبک معماری اصیل ایرانی، آشنایی با هویت تاریخی منطقه از طریق تداعی گذشته تاریخی منطقه رونق کسب و کار ناشی از افزایش مسافران و بازدیدکنندگان از این مجموعه	
وزارت امور خارجه	شلوغی و تراکم بالایی مراجعان و تردد زیاد	
بازندگان در سطح فردی	شلوغی ناشی از خاک برداری و سروصدا	
سازمان زیباسازی	افزایش سطح رضایتمندی از عملکرد سازمان زیباسازی	
شهرداری منطقه ۱۲	تغییر نگرش و افزایش سطح رضایتمندی از عملکرد شهرداری	برندگان در سطح نهادی
موزه ملی ملک، ارتباطات، موزه سکه، عبرت، ایران باستان و سایر موزه‌ها	افزایش بازدیدکننده و مشتری و در نتیجه افزایش درآمد جهت تقویت و توسعه این موزه‌ها، تغییر نگرش و افزایش سطح رضایتمندی از عملکرد سازمان‌ها و موزه‌ها	

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این بخش به‌طور ایجاز به تحلیل داده‌های کمی و پیمایشی پرداخته شده و تلاش بر این است که بتوان بازخوردهای اجتماعی پیامدها را، که از متن مصاحبه‌ها استخراج و در معرض ارزیابی و پیمایش قرار گرفته، منعکس نمود.

جدول شماره ۴: دامنه تأثیرات به تفکیک کسبه و سکنه محل

ردیف	پیامد طرح از نظر استفاده‌کنندگان	میانگین از نظر کسبه ردیف	پیامد طرح برای از نظر استفاده‌کنندگان	میانگین از نظر سکنه (دامنه ۱ تا ۵)
۱	بهبود منظره و چشم‌انداز منطقه و اطراف میدان مشق	۳/۶۵	بهبود منظره و چشم‌انداز منطقه و اطراف میدان مشق سابق	۳/۵۹
۲	سرزندگی و شادابی محیط در معابر و محیط اطراف میدان	۳/۶۲	سرزندگی و شادابی محیط در معابر و محیط اطراف میدان	۳/۳۷
۳	تأثیر بر گردشگری شبانه	۳/۰۳	تأثیر بر زندگی و گردشگری شبانه	۳۳/۱
۴	افزایش و تسهیل تردد و آمد و شد مردم	۳/۴	افزایش و تسهیل تردد و آمد و شد مردم	۳/۷۳
۵	احیای هویت تاریخی میدان مشق	۳/۴۲	احیای هویت تاریخی میدان مشق	۳/۷۳
۶	افزایش امنیت و ایمنی محیط اطراف	۲/۸	افزایش امنیت و ایمنی محیط اطراف	۳/۳۵
۷	افزایش رضایت از عملکرد شهرداری	۳/۲۲	افزایش رضایت از عملکرد شهرداری	۳/۵۳
۸	رونق و پرزنگ شدن فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی در معابر اطراف	۳/۳۲	رونق و پرزنگ شدن فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی در معابر اطراف	۳/۵۵
۹	رونق گرفتن کسب و کار کسبه محل	۳/۳۰	رونق گرفتن کسب و کار کسبه محل	۳/۵۳
۱۰	افزایش مراجعه گروه‌های اجتماعی مختلف به معابر اطراف میدان	۳/۳۵	افزایش مراجعه گروه‌های اجتماعی مختلف به معابر اطراف میدان	۳/۷۱
۱۱	آشنایی بیشتر و برقراری ارتباط بیشتر بین اهالی محله	۳/۲۹	آشنایی بیشتر و برقراری ارتباط بیشتر بین اهالی محله	۳/۷۹
۱۲	استقبال عمومی از میدان و جذب توریست	۳/۲۷	استقبال عمومی از میدان و جذب توریست	۳/۷۴
۱۳	در دسترس قرار گرفتن معابر و خیابان‌های اطراف میدان	۳/۴۵	در دسترس قرار گرفتن معابر و خیابان‌های اطراف میدان مشق	۳/۸۳

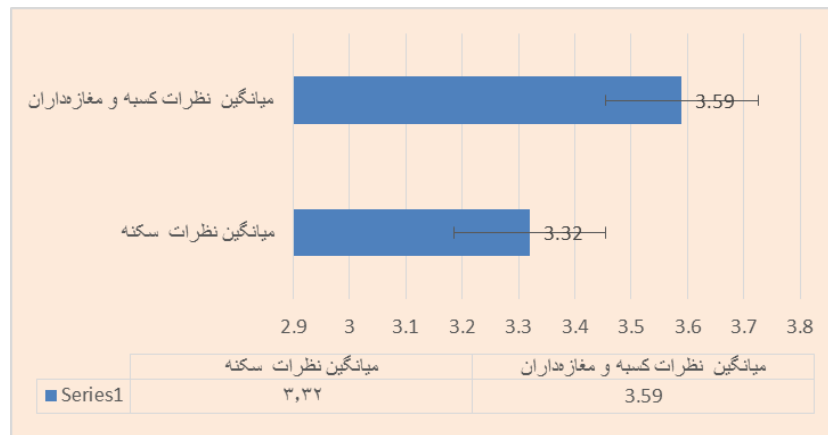
ارزیابی کسبه، مغازه‌داران و ساکنان بومی از پیامدها و تأثیرات ساماندهی میدان مشق

جدول زیر به ارزیابی نظرات کسبه، مغازه‌داران و سکنه منطقه ۱۲ از پیامدها و تأثیرات ساماندهی میدان مشق پرداخته است. در این ارزیابی هریک از گروه‌ها بسته به نوع پیامد احتمالی و ممکن طرح نظرات متفاوت داشته‌اند که این پیامدها به تفکیک کسبه و سکنه مورد سنجش قرار گرفته است.

ارزیابی کلی کسبه و مغازه‌داران از پیامدها و تأثیرات مثبت ساماندهی میدان مشق به منظور ارزیابی کلی کسبه، مغازه‌داران و ساکنان منطقه از فواید پروژه ساماندهی میدان مشق، مجموعه سؤالات ذکر شده در جدول زیر با هم جمع شده و نمره کلی ارزیابی کلی کسبه و سکنه از فواید پروژه ساماندهی میدان مشق محاسبه شده است. بر همین اساس نتایج بدست آمده بیانگر آن است که به طور کلی شهروندان ساکن در محدوده فواید طرح مذکور را متوسط به بالا ارزیابی نموده‌اند. نمره میانگین به دست آمده در میان کسبه ۳/۵۹ و در میان سکنه ۳/۳۲ از دامنه ۱ تا ۵ است که اثرات و پیامدهای طرح مثبت و در حد متوسط به بالا برآورد شده است و از طرف دیگر میانگین نظرات کسبه بالاتر از سکنه بوده است.

جدول شماره ۵: ارزیابی کلی پیامدها ساماندهی میدان مشق از نظر سکنه و کسبه منطقه

میانگین سکنه (دامنه ۱ تا ۵)	میانگین کسبه و مغازه‌داران (دامنه ۱ تا ۵)	ارزیابی کلی ساکنان از پیامدها و تأثیرات ساماندهی میدان مشق
۳,۳۲	۳,۵۹	

نمودار شماره ۱: میانگین کلی نظرات

برآورد پیامدها

در برآورد پیامدها به تفکیک به بررسی پیامدهای احتمالی، نوع پیامدها و نوع واکنش‌های احتمالی ناشی از مرمت و ساماندهی میدان مشق پرداخته شده که در قالب محورهای مختلف به تصویر کشیده شده است. در واقع در این بخش با استناد به مصاحبه‌های مختلف از ذی‌نفعان به بررسی پیامدهای احتمالی این اقدام پرداخته شده است؛ مصاحبه‌های انجام شده با مسئولان وزارت امور خارجه، دانشگاه هنر، موزه‌ها، به ویژه موزه ملک، و سایر مراجعان به مجموعه پرداخته شده که اغلب شامل دانشجویان هنر، مراجعان به ادارات وزارت امور خارجه، توریست و یا سایر افراد در حال گذر از میدان بودند.

بی‌شک این پروژه مانند هر اقدام توسعه‌ای دیگری دارای پیامدهای متعددی است که در این پروژه مورد بررسی قرار گرفته است. این تأثیرات و پیامدها را می‌توان ذیل پنج مقوله تأثیرات فرهنگی و سبک زندگی، تأثیرات زیباشناختی، تأثیرات توریستی و گردشگری، تأثیرات اجتماعی و تأثیرات اقتصادی دسته‌بندی کرد.

تأثیرات فرهنگی: نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که تأثیرات فرهنگی ساماندهی میدان مشق از بارزترین تأثیراتی است که هم به مثابه یک مجموعه مستقل قابل

طرح بوده و هم در کنار طرح گذر فرهنگی تهران قدیم در منطقه ۱۲ قابل تعمیم هست. این طرح هم تأثیرات فرهنگی مستقل و محدود به مجموعه فرهنگی میدان مشق داشته و هم در کنار پیاده‌راه‌سازی خیابان‌های اطراف میدان امام نظیر: داور، باب همایون، صوراسرافیل، ۱۵ خرداد، سی تیر و سایر طرح‌ها تأثیرات فرهنگی انباشتی داشته و باعث خواهد شد تا وجه فرهنگی منطقه ۱۲ بر وجه اقتصادی و سیاسی آن غلبه کند.

جدول شماره ۶: ابعاد و انواع تأثیرات فرهنگی

تأثیرات فرهنگی ساماندهی میدان مشق	ابعاد تأثیرات
آشنایی با میراث فرهنگی و تاریخی ایران قدیم که به صورت متمرکز در یک مجموعه فرهنگی واقع شده است. هویت بخشی و احساس تعلق به میدان مشق و این‌بینه تاریخی آن غلبه وجه فرهنگی بر وجوه اداری - سیاسی	محدود میدان مشق
تداعی گذشته تاریخی تهران قدیم هویت بخشی و احساس تعلق به منطقه و تهران قدیم کمک به ثبت میدان مشق در میراث جهانی کمک به ایجاد یک مجموعه فرهنگی در قالب طرح گذر فرهنگی در منطقه ۱۲	مربوط به منطقه ۱۲ و تأثیرات فرامنطقه‌ای

تأثیرات برگردشگری: از جمله تأثیرات بارز و ملموس ساماندهی میدان مشق تأثیرات آن بر افزایش گردشگری و جذب توریست است. این طرح در واقع بیش از آنکه تأثیر مستقیمی بر افزایش توریست داشته باشد باعث تشدید و اقبال عمومی به میدان مشق و استقبال از آن به‌عنوان یک مجموعه فرهنگی و گردشگری خواهد بود. وجود موزه‌ها در اطراف میدان مشق، موزه ملی ملک، دانشگاه هنر، سردریاغ ملی و پیاده‌راه خیابان ملل با دکوراسیون و مبلمان خاص از مجموعه عواملی است که میدان مشق را جاذب توریست و گردشگر ساخته و روزانه تعداد قابل توجهی توریست به دیدن این مجموعه باارزش وارد میدان شده و از آن بازدید به عمل می‌آوردند. مشاهدات میدانی از ورود چند توریست خارجی به میدان مشق و نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نشان داد که این مجموعه و میراث قدیمی به مثابه یک بسته فرهنگی عمل کرده و توانسته چندین اثر تاریخی از چند دوره تاریخی را به

طور همزمان در خود حفظ کند. برآیند حاصل از مصاحبه‌ها و پیمایش نشان می‌دهد که تأثیرات توریستی ساماندهی میدان مشق و پیاده‌راه‌سازی معابر آن در جلب توریست و گردشگر مطلوب بوده مشروط به شرایطی است که طی آن، میدان مشق به تدریج از یک مجموعه کامل فرهنگی- هنری تبدیل شده و از طرف دیگر در کلیت فرهنگی منطقه ۱۲ دیده شود.

جدول شماره ۷: ابعاد و انواع تأثیرات توریستی و گردشگری

ابعاد تأثیرات	تأثیرات توریستی و گردشگری ساماندهی میدان مشق
محدود میدان مشق	افزایش کمیت گردشگران داخلی و خارجی رونق گردشگری شبانه در میدان افزایش تعداد بازدیدکنندگان موزه‌ها
مربوط به منطقه ۱۲ و تأثیرات فرامنطقه‌ای	غلبه وجه توریستی و گردشگری در منطقه اقبال عمومی به منطقه با هدف گردشگری در منطقه رونق گردشگری شبانه در منطقه تبدیل منطقه ۱۲ به قطب گردشگری تهران

تأثیرات زیباشناختی و هنری: از جمله تأثیرات ملموس ساماندهی میدان مشق تأثیرات زیباشناختی و بصری آن است که به صورت یک کل واحد و یکدست با ابنیه تاریخی و قدیمی ظاهر شده و تداعی گذشته تاریخی آن است. با استناد به نظرات مشاور سازمان زیباسازی وجه غالب و حائز اهمیت در ساماندهی و پیاده‌راه‌سازی کمک به حفظ اصالت اثر در منطقه و تلاش برای ایجاد تناسب بین مصالح، دکوراسیون و میلمان با نوع مصالح و بافت قدیمی میدان مشق هست. این ویژگی علاوه بر حفظ اصالت اثر به حفظ وجه هنری و زیباشناختی آن کمک کرده و باعث ایجاد نوعی هارمونی در مجموعه میدان مشق به لحاظ بصری و زیباشناختی می‌شود. نتایج حاصل از مصاحبه‌ها و پیمایش نشان می‌دهد که تأثیرات زیباشناختی ساماندهی میدان مشق و پیاده‌راه‌سازی معابر، از آن جهت حائز اهمیت است که تصویر دقیق و روشن از یک اثر تاریخی و فرهنگی در قالب کلیتی واحد نشان می‌دهد که منسجم، یکنواخت و یکدست می‌باشد.

جدول شماره ۸: ابعاد و انواع تأثیرات زیباشناختی و هنری

ابعاد تأثیرات	تأثیرات زیباشناختی و هنری ساماندهی میدان مشق
محدود میدان مشق	کمک به ایجاد هامونی بصری میدان مشق کمک به زیبایی بصری میدان
مربوط به منطقه ۱۲	ایجاد هامونی بین دکوراسیون، مبلمان، ابنیه تاریخی و تصویر ذهنی از میدان
و تأثیرات فرامنطقه‌ای	ایجاد تناسب و یکنواختی در ابنیه تاریخی منطقه تقویت چشم انداز منطقه از طریق هماهنگی میدان مشق با سایر ابنیه تاریخی منطقه

تأثیرات اجتماعی: تأثیرات اجتماعی ساماندهی میدان مشق همانند سایر تأثیرات فرهنگی، هنری، زیباشناختی و توریستی حایز اهمیت زیادی بوده و نشان‌دهنده این واقعیت است که در فرایند انجام این طرح و در مرحله بعد از آن تا چه میزان به حقوق انسانی شهروندان توجه شده است و به‌ویژه اینکه این حقوق انسانی در یک فضای عمومی و در عرصه تعامل اجتماعی اهمیت مضاعف پیدا می‌کند. از طرف دیگر هرچند یک اقدام عمرانی و کالبدی با هدف تغییراتی در فضای کالبدی صورت می‌گیرد ولی تأثیرات آن اغلب اجتماعی- انسانی است تا عمرانی. لذا تأثیرات اجتماعی ساماندهی میدان مشق دارای اهمیت زیادی بوده و در نهایت، سبب تسهیل در رفت و آمد، افزایش سطح سرزندگی اجتماعی، نشاط و شادابی، رضایتمندی و سطح ایمنی و امنیت خواهد شد.

جدول شماره ۹: ابعاد و انواع تأثیرات اجتماعی

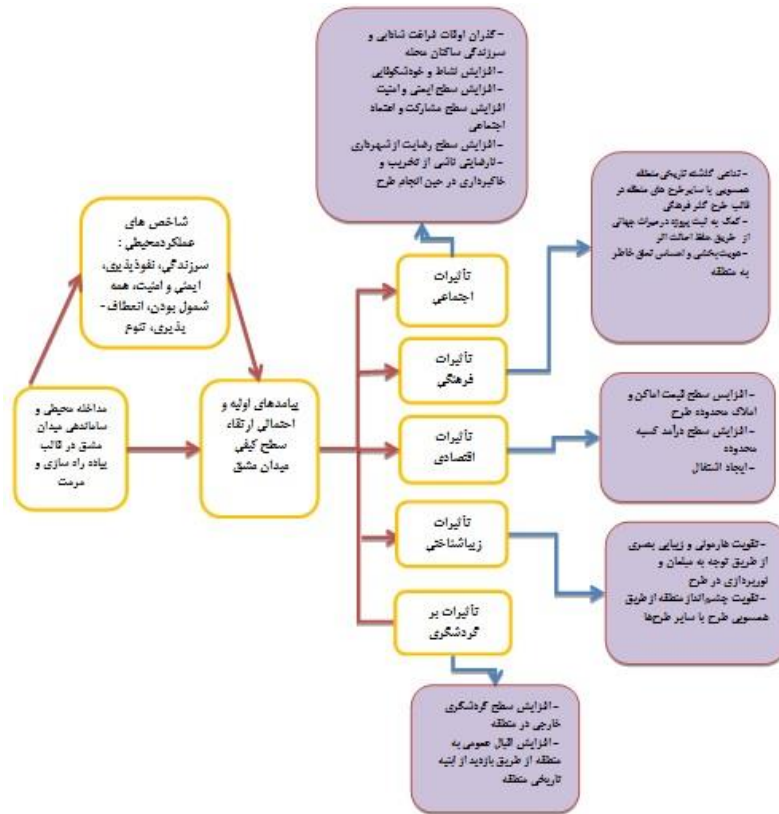
ابعاد تأثیرات	تأثیرات اجتماعی ساماندهی میدان مشق
محدود میدان مشق	تسهیل در تردد و آمد و شد افزایش سطح مراجعه و اقبال عمومی از میدان تأثیر در گذران اوقات فراغت افزایش سطح شادابی و سرزندگی در میدان افزایش سطح نشاط اجتماعی و رضایتمندی افزایش سطح ایمنی و امنیت

تأثیرات اقتصادی: این تأثیرات در قالب افزایش سطح درآمد حاصل از جذب توریست، افزایش سطح درآمد کسبه و افزایش سطح درآمد شهرداری خواهد بود. نتایج حاصل نشان

می‌دهد که تأثیرات اقتصادی ساماندهی میدان مشق از آن حیث حایز اهمیت است که به افزایش سطح درآمد شهرداری، موزه‌های موجود و درآمد کسبه منجر خواهد شد.

جدول شماره ۱۰: ابعاد و انواع تأثیرات اقتصادی

تأثیرات اقتصادی ساماندهی میدان مشق	ابعاد تأثیرات
افزایش سطح درآمد موزه‌ها	محدود میدان مشق
افزایش سطح درآمد ناشی از گردشگری	
افزایش سطح درآمد کسبه	

تصویر شماره ۱: مدل نظری و مفهومی تأثیرات احتمالی طرح

بحث و نتیجه‌گیری

به اقتضای مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی در مقام بحث و نتیجه‌گیری در این نوشتار سعی شده تا نظام کاربست که شامل ارائه سناریوهای سه‌گانه، تدوین نظام پایش و مدیریت اجرائی پیامدها و پیشنهادات عملی هست مورد بررسی قرار گیرد.

در این مقاله به‌منظور ارائه تصویرهایی از آینده تغییرات و پی‌آمدهای حاصل از طرح ساماندهی میدان مشق و پیاده‌راه‌سازی معابر در آن، سه نوع سناریو (خوش‌بینانه، بدبینانه و واقع‌بینانه) ارائه شده است.

سناریو خوش‌بینانه در این پروژه نشان می‌دهد که به‌دلیل قدمت، اصالت و فرهنگی بودن میدان مشق، هماهنگی و توافقات فی‌مابین شهرداری و وزارت امور خارجه این طرح با موفقیت کامل عملی و انجام خواهد شد و در عمل شاهد کمترین میزان از مشکلات و چالش‌ها به ویژه در فرایند بعد از اجراء خواهیم بود. پیش‌بینی می‌شود در اثر اجرای این طرح تأثیرات مختلف طرح تفاوت محسوسی با دوره قبل از اجراء داشته و اغلب این تأثیرات با شدت و دامنه بیشتری ظاهر شوند. در کل در این سناریو چشم‌انداز طرح نه تنها در محدوده میدان مشق، بلکه در منطقه ۱۲ نیز مطلوب ارزیابی شده، پیش‌بینی‌های لازم برای تحقق اهداف در بلند مدت مدنظر بوده و اهداف موجود در طرح توجیهی اولیه این پروژه محقق خواهد شد.

سناریو بدبینانه در ارتباط با ساماندهی میدان مشق و پیاده‌راه‌سازی معابر آن نشان‌دهنده موفقیت نسبی طرح در آینده به‌دلیل وجود موانع ساختاری و غیرارادی در روند تحقق اهداف طرح است. این موانع در منطقه بیشتر در قالب شلوغی و تراکم بالای تردد خودروها و انواع آلاینده‌های شهری در منطقه مشخص است که عرصه را برای حضور و موفقیت طرح محدود کرده و در مقیاس بخشی و در داخل میدان مشق نیز به دلیل بسته بودن فضای ورود به میدان مشق، غلبه وجه اداری-سیاسی و امنیتی میدان بر سایر ابعاد آن و تسلط هرچه بیشتر وزارت امور خارجه بر فضای آن، در عمل اجرای این با موفقیتی نسبی همراه خواهد بود. در این سناریو این اقدام، اگر تأثیرات منفی نداشته باشد، تأثیرات مثبت محسوسی

نخواهد داشت. بر اساس این سناریو به دلیل مشکلات عدیده موجود در میدان، اقبال عمومی در استفاده از این طرح با انفعال و عدم حساسیت همراه بوده و این طرح در تحقق اهداف خود ناتوان خواهد شد. پیش‌بینی می‌شود که چشم‌انداز آتی این طرح عدم تحقق اهداف اولیه و عدم تحقق تأثیرات مثبت این طرح است.

سناریوی واقع‌بینانه در ساماندهی میدان مشق هرگونه موفقیت طرح را مشروط به مجموعه عوامل متداخل در روند اجرای طرح می‌داند؛ عواملی که هم کالبدی، فضایی، فنی، مدیریتی بوده و موفقیت طرح را رقم می‌زنند. در محدوده میدان مشق مجموعه عواملی وجود دارد که موفقیت این طرح را باعث شده و زمینه‌ساز استقبال و پذیرش طرح از ناحیه ذی‌نفعان و مراجعان به میدان خواهد نمود. وجود ذهنیت مثبت در مسئولان وزارت امور خارجه، دانشگاه هنر، موزه ملک و سایر موزه‌ها پیاده‌راه‌سازی، مبلمان و دکوراسیون میدان مشق دلیلی بر تأثیرات مثبت این اقدام و موفقیت آن خواهد بود. در مصاحبه انجام شده، مسئولان موزه ملک اذعان داشتند که میدان مشق قبلاً پیاده‌راه‌سازی نبود، ولی بعد از پیاده راه شدن خیابان ملل و به تبع آن سایر خیابان‌ها از جمله یارسانی و کوشک مصری استقبال از این میدان بیشتر نیز خواهد شد. لذا پیش‌بینی می‌شود که این طرح هم در تحقق اهداف اولیه خود موفق شده و هم تأثیرات مثبتی برای میدان مشق و محدوده آن داشته باشد. ولی از آنجا که منطقه ۱۲ به‌عنوان بخش مرکزی کلان‌شهر تهران همواره با روند افزایش ترافیک، انواع آلاینده‌ها و تراکم فضایی روبروست، لذا بایستی موفقیت این طرح را مشروط به موانع موجود در منطقه کرد. در سناریو واقع‌بینانه تصور تحقق تمام اهداف طرح غیرممکن بوده و نمی‌توان انتظار تأثیرات و تغییرات محسوس از طرح مذکور داشت. در مقابل، این طرح به دلیل هم‌سویی با سیاست‌های فرهنگی و طرح گذر فرهنگی در منطقه در دستیابی به هدف، جذب گردشگر، تنوع‌بخشی فرهنگی، زیبایی و وجه بصری و تحقق اهداف فرهنگی منطقه سهم‌سزایی خواهد داشت.

تدوین نظام کارآمد ارتباطی و مدیریت اجرایی پیامدها

گروه‌ها و نهادهای درگیر در میدان مشق به ترتیب شامل پنج گروه محوری و کلیدی هستند که نقش بارز آنها در تعاملات، نحوه تعاملات و توافقات فی‌مابین در پیشبرد طرح و اهداف

آن تأثیر بارز داشته و میزان تحقق بخشی اهداف و تأثیرات مطلوب در گرو نحوه تعاملات این گروه‌هاست.

در مرحله اول شهرداری، سازمان زیباسازی که مسئولیت اجرای پروژه مرمت، ساماندهی، پیاده‌راه‌سازی و کم و کیف کار متوجه او بوده و انتظار می‌رود به عنوان مجری و کارفرما تعاملات مطلوب و سازنده با ارگان‌های درگیر در میدان مشق داشته باشد.

وزارت امور خارجه از جمله نهادهای کلیدی و محوری است که بیشترین بخش از میدان مشق و ساختمان‌های موجود در این میدان را به خود اختصاص داده است. در واقع بدون توجه به نقش فعال وزارت امور خارجه امکان پیشبرد اهداف اجرایی در میدان مشق ممکن نیست اما با توجه به توافقات فی‌مابین شهرداری و امور خارجه و مینا قرار دادن می‌تواند به تحقق اهداف کمک کند.

دانشگاه هنر که یکی از قدیمی‌ترین ابنیه (قزاقخانه) را در تملک خود داشته و انتظار می‌رود بین شهرداری و دانشگاه توافقاتی صورت گرفته و انتظارات متقابل برای بازدید عموم افراد از فضای دانشگاه و مرمت بخشی از فضا توسط شهرداری در توافقات گنجانده و از سایر ظرفیت‌های دانشگاه برای اجرای طرح پیاده‌راه‌سازی استفاده گردد.

انواع موزه‌ها از جمله موزه ملک و موزه ارتباطات و سایر موزه‌ها از جمله نهادهایی هستند که در میدان مشق حضور داشته و از تأثیرات اقدامات شهرداری بهره‌مند بوده و نتایج مصاحبه‌ها نیز نشان‌دهنده رضایت آنها از عملکرد شهرداری است.

مراجعان به میدان مشق اعم از دانشجویان دانشگاه هنر، دانشجویان سایر دانشگاه‌ها، توریست‌ها، مراجعان به امور خارجه و سایر افراد در حال تردد و گذر از میدان، بدنه اصلی مردمی را تشکیل می‌دهند که مدام از میدان بازدید کرده و در آن تردد می‌کنند. لذا شهرداری بایستی از طریق اطلاع‌رسانی، توزیع بروشورها و سایر امکانات اطلاع‌رسانی نظرات این گروه را جویا شود. نتایج مصاحبه‌های انجام شده با این گروه دلالت بر رضایت نسبی آنها از فضای میدان و رضایت آنها از سیاست زیباسازی برای پیاده‌راه‌سازی معابر آن است.

راهکارهای پیشنهادی

اغلب پیامدهای این طرح مثبت بوده و تنها محدودی پیامد منفی را در پی داشته است. در ادامه ضمن برشمردن پیامدهای مثبت و منفی، راهکارهایی نیز جهت تقویت تأثیرات مثبت طرح و نیز جبران تأثیرات منفی اجرای طرح ارائه شده است:

مدیریتی - فنی

- پیاده‌راه‌سازی معابر میدان مشق و ساماندهی آن، بخشی از توافقات بین شهرداری و وزارت امور خارجه است. انتظار می‌رود برای تحقق اهداف و تبدیل شدن فضای میدان مشق به یک فضای عمومی به تمامی بندهای آن توافق‌نامه عمل کرده و در نهایت شرایط را برای خروج وزارت امور خارجه از میدان و تبدیل آن به یک عرصه فرهنگی ممتاز و جهانی فراهم گردد؛

- انتظار می‌رود نوع نگرش مدیریت به این اقدام بخشی و محدود نبوده و آنرا بخشی از چشم‌انداز کاملی قلمداد کند که هدف آن ثبت میدان مشق در میراث جهانی است. لذا تمام سیاست‌ها و اقدامات اجرایی بایستی با فرض حفظ اصالت اثر و تلاش برای ثبت جهانی این میدان صورت گیرد؛

- امضای توافقات بین تمامی نهادهای درگیر در میدان و ترسیم انتظارات و اقدامات متقابل نظیر توافق بین وزارت امور خارجه و شهرداری و تبدیل آن به دستورالعمل اجرایی جهت تضمین ایمنی و حفظ اصالت میدان؛

- اتخاذ مدیریت متمرکز و تعیین کمیته‌ای متشکل از گروه‌های درگیر در میدان برای پیشبرد موفق اهداف اجرایی در میدان؛

- ارتباط مستمر و مداوم با نهادها و گروه‌های درگیر در میدان مشق اعم از وزارت امور خارجه، دانشگاه هنر، موزه ملک و سایر موزه‌ها؛

- مرمت و بازپیرایی مداوم میدان مشق و ابنیه تاریخی آن با هدف جلوگیری از فرسایش و تخریب نماها و ابنیه تاریخی آن؛

- تشویق افراد و گروه‌ها برای مراجعه و بازدید مداوم از میدان و ایجاد پل ارتباطی بین شمال و جنوب میدان جهت تردد عموم شهروندان از فضای داخل میدان؛
- استفاده از تجارب جهانی در امر نگهداری، مرمت، و استفاده بهینه از فضای داخل میدان؛
- سرعت عمل در فرایند انجام پروژه و مسئولیت‌پذیری پیمانکار در نحوه انجام، سرعت و دقت در فرایند انجام کار، پذیرش نظرات گروه‌های متأثر از پروژه؛
- جلوگیری از طولانی شدن فرایند انجام کار با هدف تخریب چهره میدان و مراقبت کامل از ابنیه تاریخی در فرایند انجام کار؛
- لازم هست قبل از پیاده‌راه سازی اقدامات تأمینی در جهت کاهش آثار تخریبی و زیانبار به تأسیسات و ابنیه تاریخی اندیشیده شده و مسیرهای احتمالی تأسیسات زیرزمینی شناسایی و امکان ضرر و زیان به حداقل برسد.

اطلاع‌رسانی

- امر اطلاع‌رسانی گام اول در جهت احترام به شأن نهادی و انسانی افراد و گروه‌های درگیر در میدان مشق بوده و با اطلاع‌رسانی به موقع می‌توان از نظرات سازنده ذی‌نفعان بهره برد؛
- با اطلاع‌رسانی به موقع و به هنگام، افراد، گروه‌ها و مراجعه‌کننده‌ها در جریان فرایند انجام کار قرار داده شوند.
- برای این منظور می‌توان از طریق اطلاع‌رسانی، آموزش، برگزاری جشنواره‌ها، برگزاری مسابقات و همچنین درگیر نمودن سازمان‌ها و نهادهایی بهره برد که هرکدام می‌توانند سهمی در جلب مشارکت شهروندان داشته باشند.

اجتماعی و فرهنگی:

- جمله تأثیرات اجتماعی و مثبت این طرح در میدان، تقویت سرزندگی و نشاط اجتماعی است. لذا برای تقویت این تأثیر باید تدبیری اندیشیده شود تا عموم شهروندان

بتوانند بدون هرگونه محدودیتی از امکانات توریستی میدان استفاده کنند؛

- باید امکان استفاده از میدان از طریق برگزاری جشن‌ها، آئین‌ها و برخی نکوداشت‌ها و یا بزرگداشت‌ها برای همگان فراهم گردد.

- باید با راه‌اندازی طرح‌هایی نظیر طرح منطقه‌گردی، تهرانگردی و غیره، امکان بازدید دانش‌آموزان از میدان فراهم گردد.

- از دیگر تأثیرات اجتماعی و مثبت طرح افزایش سطح اعتماد شهروندان نسبت به طرح در منطقه است، لذا شایسته است مدام به نظرات مردم، گروه‌های ذی‌نفع و سایر افراد و نهادهای درگیر در پروژه توجه کند.

منابع

- امیرخانی، پرهام. بقایی، محمدرضا بمانیان (۱۳۸۸) *تأملی در چگونگی سامان‌دهی میادین شهری*، کتاب ماه، شماره ۱۳۶.
- برج، رابل جی (۱۳۸۹) *راهنمای عملی انجام ارزیابی تأثیر اجتماعی*، ترجمه محمدعلی رضانی و مرتضی قلیچ، اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
- بکر، هنک و فرنک ونکلی (۱۳۸۸) *راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی*، ترجمه هادی جلیلی، معاونت امور اجتماعی و فرهنگی، انتشارات جامعه‌شناسان.
- بلیکی، نورمن (۱۳۸۴) *طراحی پژوهش‌های اجتماعی*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، نشر نی.
- پولادوند محمدرضا (۱۳۸۹) *سی سال محکومیت لاله‌زار*، تهران، نشر جمه‌وری.
- حبیبی، محسن، ملیحه مقصوی (۱۳۸۲) *مرمت شهری، تعاریف، نظریه‌ها، تجارب، منشورها و روش و اقدامات*، انتشارات دانشگاه تهران.
- دانش، جابر، طیبی امیر (۱۳۹۰) *مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، سال اول شماره ۴.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۸۵) *فضای شهری در بافت شهری ایران*، دفتر پژوهش‌های فرهنگی تهران.
- سمسار، محمدحسن و سرائیان، فاطمه (۱۳۸۷) *سیمای تهران*، جلد یکم، تهران، انتشارات شهرداری تهران.
- فاضلی، محمد (۱۳۹۱) *ارزیابی تأثیرات اجتماعی*، تهران، نشر تیسرا.
- فلیک، اوه (۱۳۸۷) *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه هادی جلیلی، تهران، نشر نی.
- قبادیان، وحید (۱۳۸۳) *معماری در دارالخلافه ناصری: سنت و تجدد در معماری معاصر تهران*، تهران، انتشارات پشتون.
- قبیتی، فهیمه (۱۳۹۰) *ارزیابی تأثیر اجتماعی پیاده‌روسازی خیابان‌های صوراسرافیل، ناصرخسرو، داور، باب همایون و مسیر دوچرخه سواری*، شرکت تعاونی اندیشه ممتاز فهیم.
- علی‌نژاد (۱۳۹۲) *توسعه و ساماندهی پارک جنگلی سرخه حصار و تأثیر آن بر امنیت اجتماعی پارک*، فصلنامه *مطالعات امنیت اجتماعی*، شماره ۳۳، بهار ۱۳۹۲.
- Lynch' Kevin (1960) *The image of the city* Cambrige, Mit press.

-
- Cowan, R. (2005) *The Dictionary of Urbanism*, London, Streetwise Press.
- Fruin, J. (2004) *Planning and design for Pedestrians, time-saver standards for urban design*, Donald Watson: Alan Plattus.
- Montgomery, J. (1998) Making city: Urbanity, Vitality and Urban Design, *Journal of Urban Design*, 3, 93-116.
- Gehl, Jan (1987) *Life between Building*, New York: Van Nostrand Reinhold.
- Francis, M. (1989) *Control as a dimension of public space quality. In public places and spaces*, (eds) I Altman, eh zebu, pp. 147-172, New York: plenum press.
- Montgomery, Brittany and Peter Roberts (2008) *Walk Urban, Demand, Constraints and Measurement of the Urban Pedestrian Environment'*, WASHINGTON, D.C.
- Cowan, R. (2005) *The Dictionary of Urbanism*, London, Streetwise Press.
- Carmona, M. Heat, T., Taner, O.C. & Tiesdell, S. (2003) Public place –urban space, *The Dimension of urban design*, Oxford: Architectural press.
- Richards, M. & Panfil, S.N. (2010) Manual for Social Impact Assessment of Land-Based Carbon Projects, Version 1. Forest Trends, Climate, Community & Biodiversity Alliance, *Rainforest Alliance and Fauna & Flora International*, Washington, DC.
- Vanclay Frank (2015) *International Principles for Social Impact Assessment*, Beech Tree Publishing.
- Vanclay Frank (2003) *Impact Assessment and Project Appraisal*, 21(1), March 2003, Beech Tree Publishing, UK.